

**Atitudini și discursuri populiste în România.
Dinamici în 2019-2021 și posibile explicații ale impactului AUR**
[Populist attitudes and discourse in Romania.

Evolutions in 2019-2021 & possible explanations of the impact of the AUR party]

Dan SULTĂNESCU, Bogdan TEODORESCU, Dana C. SULTĂNESCU

Abstract

Evaluating the populist phenomenon in a country like Romania is a complex research objective and requires an important distinction between two dimensions – effectively measuring the public’s populist predispositions, regardless of party affinities, and evaluating the ideological discourse of the main parties as well as the relationship between these ideological approaches and the populist attitudes in society. In this study, we evaluated the current state of the populist inclinations of the voting-age population in Romania, and also the ideological mechanisms that have recently stimulated these populist attitudes. We analyzed whether we can observe a rise in populist attitudes in Romania in recent years, especially in the context of the emergence of a new political force with populist and ultra-nationalist discourse. We also evaluate the evolution of this type of ideological discourse during the last year, as well as its relation to earlier populist political discourses in Romania. We operate on the premise that parties can have populist approaches independently from the ideology they support, and also that understanding the relation between (political) discourse and populist orientation (of the public) is relevant.

Keywords: *AUR, political attitudes, political parties, Populism*

Introducere. Repere conceptuale

Măsurarea predispoziției publicului către populism este o preocupare firească într-o societate ca aceasta din România, în care dinamica votului pentru actori politici cu acest tip de discurs este constant ridicată (practic, analizând datele electorale, cu o singură excepție – perioada 2016-2020 – mereu au existat în Parlamentul României formațiuni cu abordări populiste mai mult sau mai puțin explicite). Reperele metodologice ale acestui studiu se sprijină, firește, pe o serie de repere conceptuale, fixate de literatura vastă dedicată populismului.

Definiția clasică a populismului se construiește în jurul a două repere – „poporul” și „elita” – aflate în opoziție și are ca ax centrală ideea că politica ar trebui să fie o expresie a voinței poporului¹. Populismul nu este considerat o ideologie de sine stătătoare sau o „doctrină codificată”², ci mai degrabă un tip de mesaj politic sau abordare discursivă strategică, uneori dominantă în arsenalul unor lideri sau partide, alteori folosită sporadic, ca element de recuzită retorică punctuală³. Autorii care operează cu definiția minimală a populismului, precum Norris și Inglehart⁴, îl consideră „o ideologie politică a guvernantei, care se referă la modalități de legitimare a autorității, și nu la politici publice de substanță”⁵, motiv pentru care eticheta se poate aplica unor partide din zone foarte diferite ale eșichierului politic, sau unor lideri care susțin politici sau inițiative adesea diametral opuse. Mudde și Kaltwasser numesc populismul o „ideologie cu nucleu slab” (*thin-centered ideology*)⁶, care nu poate funcționa decât atașată altor ideologii sau chiar asimilată de acestea, deoarece în

¹ Cas Mudde, „The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy”, *West European Politics*, 33:6, 1167-1186, 2010, DOI: 10.1080/01402382.2010.508901, p. 1175.

² Jan-Werner Müller, *What is Populism?*, Penguin Random House, 2017, p. 10.

³ Stijn van Kessel, Remco Castelein, „Shifting the blame. Populist politicians’ use of Twitter as a tool of opposition”, *Journal of Contemporary European Research*, 12 (2), 2016, p. 596.

⁴ Pippa Norris, Ronald Inglehart, *Cultural Backlash*, Cambridge University Press, 2019, pp. 65-79.

⁵ Pippa Norris, Ronald Inglehart, *op. cit.*, p. 68.

⁶ Cas Mudde, Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism. A very short introduction*, Oxford University Press, 2017, p. 6.

sine nu poate oferi explicații cuprinzătoare sau soluții de sine stătătoare pentru problemele aflate în dezbateră publică.

Studiile și cercetările sociologice axate pe spațiul vest-european asociază populismul mai ales cu partide și lideri radicali, care pot fi de dreapta sau de stânga⁷ – o realitate care îi determină pe unii cercetători să vorbească de o realiniere și reconstituire a clivajelor politice consacrate, pe criterii noi⁸. Deși discursul populist se bazează adesea pe pretenția unificării poporului, instrumentul efectiv folosit de aceștia este divizarea sa⁹, deoarece pe fond, conform mesajului său, nu toată lumea face parte din poporul pe care îl definește acest mesaj – în formularea lui Jan-Werner Muller, „doar o parte din popor reprezintă cu adevărat poporul”¹⁰. De altfel, definiția specifică a poporului în numele căruia pretind că vorbesc și acționează ajută la clasificarea diverselor forme de mesaje populiste. Există voci populiste de extremă dreapta care definesc poporul pe criterii etnice¹¹ sau mișcări populiste xenofobe îndreptate împotriva imigranților¹².

Nici elita, celălalt concept fundamental al punctelor de vedere populiste, nu are o definiție unitară, ci se construiește pragmatic, în funcție de contextele locale sau de reperatele doctrinare care completează elementele populiste. Nu doar *establishment*-ul politic este ținta acestui discurs, ci și elita economică, mediatică sau culturală¹³, acuzată de faptul că ignoră voința populară sau chiar acționează împotriva acesteia.

Măsurarea populismului în România. 2019-2021

Fără a stimula o discuție metodologică amplă, ne-am propus realizarea unei măsurări sociologice a atitudinilor populiste ale publicului, în România, pe o perioadă mai lungă de timp. Modelul de la care am plecat pentru construcția variabilelor este deja testat de compania americană de cercetare sociologică Pew Research Center¹⁴. Mai exact, pe date sociologice (provenite dintr-un sondaj de opinie realizat în toamna anului 2017) a fost realizat un indice al populismului la nivelul orientărilor populației, evaluat prin testarea atitudinilor populației față de câteva abordări:

- Mai întâi, ideea că voința poporului este principala sursă de legitimitate a guvernării (o premisă a oricărui guvern democratic, de altfel);
- Apoi, însă, în același timp, conceptul că există o diferență destul de clară între „popor” și „elită”, cele două fiind grupuri antagoniste;
- Precum și prezunția că „poporul” este inevitabil bun, în timp ce „elita” este coruptă și cu intenții negative.

Pornind de la aceste concepte, Pew Research Center a identificat două variabile pe care le-a măsurat, pentru un indice¹⁵ foarte eficient al populismului la nivelul publicului. Aceste variabile sunt afirmațiile următoare:

⁷ Stijn van Kessel, Remco Castelein, *op. cit.*, p. 596.

⁸ Ronald Inglehart, Pippa Norris, “Trump and the Populist Authoritarian Parties: The Silent Revolution in Reverse”, in *Perspectives on Politics*, 15(2), 2017, doi:10.1017/S1537592717000111, p. 452.

⁹ Jan-Werner Muller, *Democracy Rules*, Allen Lane, 2021, p. 7.

¹⁰ Ibidem, *What is Populism...*, p. 21.

¹¹ Idem, *op. cit.*, p. 9.

¹² Ronald F. Inglehart, *Cultural Evolution*, Cambridge University Press, 2018, p. 173.

¹³ Cas Mudde, Cristobal Rovira Kaltwasser, *op. cit.*, pp. 11-12.

¹⁴ Amy Mitchell et al., “In Western Europe, Public Attitudes Toward News Media More Divided by Populist Views Than Left-Right Ideology”, *Pew Research Center*, 2018a, <https://www.pewresearch.org/journalism/2018/05/14/in-western-europe-public-attitudes-toward-news-media-more-divided-by-populist-views-than-left-right-ideology/>.

¹⁵ Amy Mitchell et al., “Appendix C: How this study measures populism”, *Pew Research Center*, 2018b, <https://www.pewresearch.org/journalism/2018/05/14/media-western-europe-how-this-study-measures-populism/>.

1. Oamenii obișnuiți ar face (sau nu) o treabă mai bună pentru rezolvarea problemelor țării decât politicienii aleși („ordinary people would do a better job/do no better solving the country's problems than elected officials”);
2. Majoritatea politicienilor aleși sunt (sau nu) interesați de ceea ce cred oamenii ca mine („most elected officials care/don't care what people like me think”).

Ambele variabile măsoară dimensiuni ale conceptelor fundamentale enumerate mai sus, legate de distanța dintre elite și popor și despre măsura în care elitele se află sau nu în legătură directă cu voința populară. A doua variabilă este chiar o întrebare destul de des folosită în trecut pentru a testa satisfacția publicului față de clasa politică. Pew Research Center a unit rezultatele celor două întrebări într-o singură variabilă, împărțind respondenții în trei categorii: *populiștii* (cei care sunt de acord cu ambele afirmații), *non-populiștii* (cei care resping explicit ambele afirmații) și cei cu *părerii mixte* (restul publicului rămas, inclusiv cei care au refuzat să răspundă la ambele întrebări). Rezultatele studiului Pew au fost relevante pentru că ele descriau relația dintre populism și diverse alte variabile. Printre concluziile studiului (realizat pe mai multe state occidentale), numărăm câteva utile – atitudinile populiste sunt direct asociate cu diverse tipuri de nemulțumiri față de instituțiile publice și nu sunt legate de un singur spectru ideologic (ele generând un clivaj propriu, pe teme precum imigrație, securitate, economie, efectul străinilor asupra propriei culturi). O concluzie importantă este că atitudini populiste nu sunt regăsite doar la electoratul partidelor care își asumă explicit discurs populist, ci se distribuie extins pe toate zonele ideologice¹⁶. Or, o astfel de premisă este relevantă, inclusiv pentru România, mai ales dacă dorim să evaluăm dinamica atitudinilor populiste, precum și relația acestora cu un tip de discurs ideologic sau altul.

Astfel de date ne-au inspirat să reluăm asemenea cercetări și în România, prin sondaje de opinie care includ afirmații de tipul celor de mai sus. Începând cu vara anului 2019, în câteva sondaje de opinie, am inclus cele două variabile, traduse astfel:

- Oamenii obișnuiți s-ar descurca mai bine să rezolve problemele țării decât majoritatea aleșilor
- Majoritatea politicienilor aleși nu sunt interesați de ce cred oamenii obișnuiți.

În cazul acestora, am urmărit să vedem nuanțe ale atitudinilor, motiv pentru care le-am măsurat ca afirmații față de care respondenții să își declare acordul sau dezacordul (cu o scală de 4 răspunsuri: total de acord, oarecum de acord, oarecum împotrivă, total împotrivă). În plus față de cele două afirmații, am mai construit încă una, creată pe o logică similară conceptelor inițiale, respectiv pe relația antagonistă dintre elite și popor, pentru verificarea gradului de ostilizare a publicului față de elite în general. A treia afirmație inclusă în măsurare este următoarea: „Majoritatea politicienilor au furat și ar trebui să facă pușcărie”.

Datele avute în vedere pentru analiză provin din 6 sondaje de opinie, după cum urmează:

1. Iulie 2019 (997 cazuri, culegere telefonică, eșantion reprezentativ, eroare maximă admisă de +/-3%): date culese la mai puțin de două luni după alegerile europarlamentare din România, după arestarea liderului partidului aflat la guvernare și cu câteva luni înainte de alegerile prezidențiale – deci, într-un context electoral.
2. Mai 2020 (900 cazuri, culegere telefonică, eșantion reprezentativ, eroare maximă admisă de +/-3%): date culese imediat după ieșirea din lockdown-ul generat de pandemia Covid-19.
3. Octombrie 2020 (600 cazuri, culegere telefonică, eșantion reprezentativ, eroare maximă admisă de +/-4%): date culese în context electoral, înainte de alegerile

¹⁶ John Gramlich & Katie Simmons, “5 key takeaways about populism and the political landscape in Western Europe”, *Pew Research Center*, 2018, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/07/12/5-key-takeaways-about-populism-and-the-political-landscape-in-western-europe/>.

parlamentare și la o lună după alegerile locale. De asemenea, datele au fost culese într-un moment de dinamică pandemică importantă, cu număr mare de cazuri de infectare de Covid-19.

4. Ianuarie 2021 (984 cazuri, culegere telefonică, eșantion reprezentativ, eroare maximă admisă de +/-3%): date culese imediat după alegerile parlamentare, după confirmarea intrării în Parlament a unui nou partid asumat populist, după ce valul epidemic s-a temperat.
5. Februarie 2021 (1500 cazuri, culegere telefonică, eșantion reprezentativ, eroare maximă admisă de +/-2,5%): datele au fost culese pentru o confirmare a tendințelor, după ce efectul electoral s-a estompat.
6. Iunie 2021 (994 cazuri, culegere telefonică, eșantion reprezentativ, eroare maximă admisă de +/-3%): date culese într-un context post-electoral, dar și post-epidemic, într-un moment de maximă relaxare a restricțiilor Covid-19.

Cele 6 sondaje reflectă o perioadă de doi ani de zile, cu diverse momente relevante pentru astfel de măsurări, care permit înțelegerea unor dinamici legate de publicul cu tendințe populiste. Rezultatele inițiale (prima măsurare) au fost următoarele (cifrele reflectă ponderi ale acestor răspunsuri în rândul publicului votant probabil – „likely voters”):

Afirmații populism	Total acord	de Oarecum acord	de Oarecum împotriva	Total împotriva	NS / NR
Majoritatea politicienilor aleși nu sunt interesați de ce cred oamenii obișnuiți	59%	21%	5%	12%	4%
Oamenii obișnuiți s-ar descurca mai bine să rezolve problemele țării decât majoritatea aleșilor.	43%	24%	10%	17%	6%
Majoritatea politicienilor au furat și ar trebui să facă pușcărie	62%	17%	5%	10%	6%

Tabelul 1. *Afirmații și ponderea răspunsurilor*

Cifrele, coroborate după metodologia Pew, pentru primele două variabile, conduceau la scoruri de populism de tipul următor: 57% populiști, 11% non-populiști și 32% micști. Prin comparație cu alte state occidentale, vedem că România are cei mai mulți votanți cu orientare populistă, de departe (Spania are 45%, Italia – 43%, iar Franța – 40%). În ce privește publicul non-populist, România seamănă cu statele latine, având doar 11% non-populiști, față de 12% în Spania sau Italia.

Populist views by country

% of adults in each country who hold ...

	Non-populist views	Mixed views	Populist views
	%	%	%
Spain	12	43	45
Italy	12	45	43
France	16	44	40
UK	21	43	36
Germany	24	50	26
Netherlands	32	43	26
Denmark	33	42	25
Sweden	44	45	12

Note: Respondents are classified as holding populist views if they answered: "Most elected officials don't care what people like me think" and "Ordinary people would do a better job solving the country's problems than elected officials."

Source: Survey of eight Western European countries conducted Oct. 30-Dec. 20, 2017.

"In Western Europe, Public Attitudes Toward News Media More Divided by Populist Views Than Left-Right Ideology"

PEW RESEARCH CENTER

Figura 1. *Atitudini populiste in 8 țări*¹⁷

O primă concluzie, pentru România, este că orientarea populistă la nivelul publicului din România este mai intensă comparativ cu statele occidentale, inclusiv cu statele cu atitudinile cele mai pregnante (statele latine din comparația propusă). Publicul populist ar fi, conform acestei abordări, de aproape 60%, ceea ce este relevant într-o comparație internațională, dar mai puțin relevant atunci când vrem să înțelegem ce influențează acest discurs în România. Atunci când majoritatea votanților probabili au multiple atitudini populiste, nuanțele devin foarte relevante. De aceea, am introdus în analiză o a treia afirmație (cea despre vinovăția extinsă a clasei politice, care merită pedepse penale), precum și grade de acord față de aceste afirmații.

Încercând să măsurăm nuanțe ale atitudinilor populiste, am ajuns să creăm o variabilă diferită, rezultată din combinația complexă a răspunsurilor celor 3 afirmații. Astfel, noua variabilă a atitudinilor populiste conține 4 tipuri de clasificare, după cum urmează:

- **Populism ferm** – cei care sunt „total de acord” cu toate cele trei afirmații în același timp, respectiv un public cu convingeri populiste extinse, și foarte categorice.
- **Populism moderat** – cei care exprimă diverse grade de acord cu cele trei afirmații în același timp. Aici avem public care susține afirmațiile respective fie total, fie parțial. Practic, aceste două prime categorii cuprind mare parte din publicul cu atitudini populiste așa cum sunt măsurați de variabilele Pew. Dar, pentru o segmentare mai extinsă, noi am reținut prin această nouă construcție doar trei sferturi din publicul care inițial ar fi fost încadrat la categoria de public populist.
- **Public cu „tendențe” populiste** – respectiv, publicul care are diverse grade de acord cu cel puțin două afirmații – fără a fi foarte ferm și fără a susține toate afirmațiile în același timp. Este un public mixt, care oscilează între atitudini anti-populiste și atitudini populiste.
- **Și „restul”,** public marcat mai degrabă de atitudini anti-populiste, de răspunsuri de dezacord total sau parțial față de toate afirmațiile. La această categorie au fost incluse

¹⁷ Sursa: Mitchell et al., "Appendix C:...", 2018, <https://www.pewresearch.org/journalism/2018/05/14/media-western-europe-how-this-study-measures-populism/>.

și non-răspunsurile (practic, la această categorie jumătate sunt cei cu atitudini explicit non-populiste, și restul de jumătate sunt diverse forme de non-răspuns sau populism accidental).

Noua variabilă nu măsoară atitudini populiste comparativ cu atitudini explicit non-populiste, ci doar gradul asumării unei atitudini populiste. Este o variabilă care poate explica diferențe de grad în legătură cu tonul discursului populist.

Grade populism	Jul.19	May.20	Oct.20	Jan.21	Feb.21	Jun.21
Populism FERM (t acord 3 af)	28%	21%	29%	32%	23%	25%
Populism mediu (acord 3 af)	23%	31%	31%	29%	30%	31%
Tentatie populism (acord 2 af)	30%	31%	29%	25%	33%	31%
Restul, inclusiv non-populisti	20%	17%	12%	15%	15%	13%

Tabelul 2. Ponderile diferitelor tipuri de orientări față de populism

Pe o formă de vizualizare grafică, aceste cifre arată că momentele cu influență electorală (precum sondajul din iulie 2019, dar și cele din octombrie 2020 și ianuarie 2021) conduc la o creștere semnificativă a scorurilor de atitudine populistă pentru electoratul românesc. Această atitudine scade în perioadele ceva mai „liniștite”, precum cele de după alegeri – vezi mai 2020 sau iunie 2021.

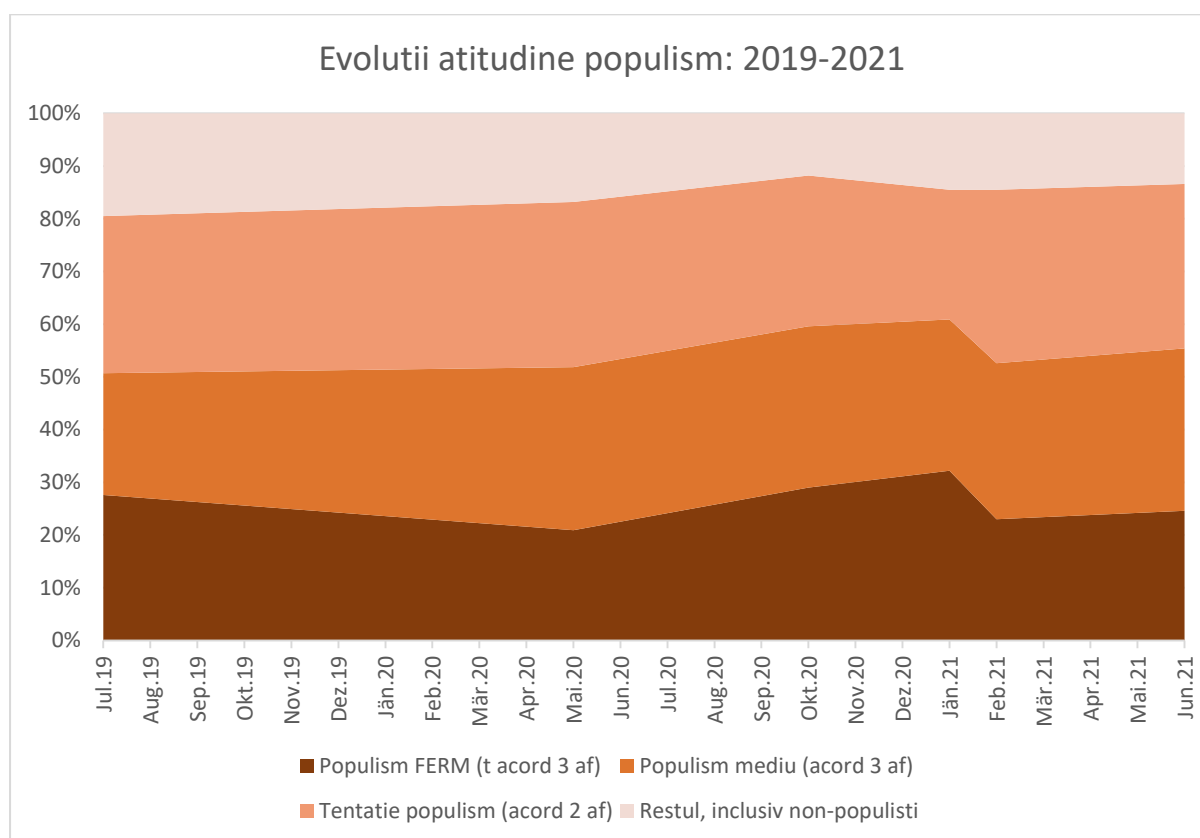

Figura 2. Evoluția atitudinilor populiste, 2019-2021

Cine sunt cei care au atitudini populiste în România?

Dacă ne uităm în profunzime la detaliile publicului cu atitudini populiste, pe baza unor corelații între variabila construită și diverse tipuri de răspunsuri din sondajele respective, ajungem la mai multe concluzii interesante.

Astfel, din perspectiva votului politic, putem plasa votanții partidelor principale după cum urmează, pe cele 6 sondaje și pe cele 4 grade de populism. În tabelul 3 am sintetizat informații despre structura votanților partidelor, acolo unde ponderea acestora depășește semnificativ (+5%) structura medie a votanților în general. În tabel, așadar, notăm doar aceste zone de supra-reprezentare, care indică ponderi relevante pentru fiecare zonă de votanți. Notăm, pentru corectitudine, că nici o structură de alegători nu este încadrabilă la un singur grad de populism – toate conțin o variație. Doar că aceste variații cunosc accente mai deosebite, pe care le semnalăm mai jos.

	Populism FERM	Populism mediu	Tentatie populism	Restul (non-populiști)
Iulie 2019	PNL	USR	USR	PSD
Mai 2020	PSD	PNL	USR	
Octombrie 2020	PSD	PNL, USR	PSD	USR
Ianuarie 2021	AUR, PSD		PNL	USR, PSD
Februarie 2021	PSD, AUR	USR	PNL	PSD
Iunie 2021	AUR	USR	PNL, PSD	

Tabelul 3. *Atitudini populiste și vot politic*

Constatăm cum publicul votant are atitudini populiste ferme atunci când se află în opoziție, și nu ca regulă:

- Votanții PNL au avut atitudini populiste puternice în perioada de opoziție (2019), mai puternice decât votanții USR. În aceeași perioadă, electoratul PSD avea atitudini mai puțin populiste, propriul partid fiind la guvernare.
- Votanții PSD a avut grade mari de populism pe parcursul anului 2020, ca partid aflat în opoziție, chiar dacă și-a păstrat și o parte din public în zone mai puțin populiste.
- După alegerile din 2020, votanții AUR devin dominanți la capitolul atitudini populiste, în timp ce votanții PSD tind să își păstreze atitudinile duale.
- Tot după aceste alegeri, votanții USR încep să devină mai populiști, adoptând tot mai multe abordări anti-elite, chiar dacă propriul partid se afla la putere. În anul 2021, votanții USR au mai multe atitudini populiste decât votanții PNL, care devin unii dintre cei mai moderați alegători, alături de cei ai PSD.
- Dacă analiza noastră începea cu o separație în care votanții PSD nu aveau atitudini populiste, iar votanții dreptei erau ceva mai populiști, anul 2021 aduce o modificare importantă, în care votanții cu cele mai multe abordări populiste sunt la AUR și USR, iar votanții cu cele mai puține atitudini populiste sunt la PSD și PNL.

Dacă ne uităm la alte caracteristici socio-demografice dar și la diverse alte atitudini și comportamente, observăm că există caracteristici constant asociate cu atitudinile populiste, și există caracteristici „sezoniere”, care corelează cu atitudinile populiste doar în anumite perioade.

Ce fel de public are constant atitudini populiste?

- Publicul cu educație primară,
- Publicul activ cu studii medii sau primare (muncitori, activi, cu loc de muncă, dar din zone manuale),
- Publicul care consideră că direcția țării este greșită,
- Publicul care se auto-definește ca având venituri mici, insuficiente,
- Publicul din mediul rural,
- Publicul care consideră că românii se definesc mai mult prin ortodoxie, decât prin apartenența la UE, la latinitate,

- Publicul non-votant și votanții AUR – o categorie care respinge taberele politice clasice,
- Publicul care consideră că lupta anti-corupție este o prioritate majoră,
- Publicul care nu se informează din surse multiple.

Ce fel de public are doar în anumite momente atitudini populiste?

- Vârșnicii, inclusiv pensionarii – la primele măsurări la aceste categorii am regăsit atitudini nepopuliste sau moderate, dar au preluat atitudini populiste în 2021,
- Tinerii fără studii superioare și fără loc de muncă au avut atitudini populiste majore anul trecut,
- Publicul din Moldova, precum și votanții anti-vaccin sunt tot mai populașiți în 2021,
- Publicul din mediul rural a devenit populist în 2021,
- Publicul care își ia informații mai ales de la TV, în special Antena 3 sau RTV, a devenit tot mai populist în 2021.

Dincolo de câteva date structurale (publicul sărac și nemulțumit de direcția țării) care sunt similare în România și alte state occidentale în lista factorilor care sunt corelați cu populismul, vedem că votanții devin mai mult populașiți în funcție de discursul adoptat de propriile partide, când acestea trec – sau se auto-definesc – drept partide de opoziție. În plus, una din noile dezvoltări ale spațiului politic românesc recent ține de apariția unei noi formațiuni politice, Alianța pentru Unirea Românilor (AUR), care a intrat în Parlament în premieră la finalul anului 2020, cu un tip de discurs ușor de încadrat în categoria celor care stimulează atitudinile populiste (abordări împotriva elitelor, precum și prezumția că publicul larg are soluții mai bune pentru guvernare decât elitele politice de până acum).

Dincolo de aceste repere, însă, urmărim să clarificăm câteva aspecte cu privire la discursul acestui nou partid. Așa-numitul fenomen apare la confluența a două realități – predispoziția populistă a unor categorii ample de public (explicată în detaliu și nuanțat mai sus) și supralicitarea unor elemente de mesaj și limbaj populist în exprimarea publică a unor lideri capabili de a se face vizibili în plan public, și care stimulează manifestarea politică și electorală a atitudinilor populiste latente ale publicului. Aduce AUR ceva diferit în discursul populist din România? Pentru a răspunde la această întrebare, este nevoie de un excurs istoric, explicativ, pentru a contextualiza tipuri diferite de populism în România ultimilor 30 de ani.

Contextul stimulării atitudinilor populiste din România ultimilor 30 de ani

O soluție mai degrabă populistă, prin care s-a stimulat relația dintre o soluție politică și „popor”, a fost apelul la discursul naționalist și explicațiile asociate cu acesta. Unul dintre mijloacele prin care fostul dictator comunist Nicolae Ceaușescu a încercat să se despartă de modelul lui Gheorghiu Dej și să-și creeze un drum propriu în fruntea Partidului Comunist Român (PCR) a fost apelarea la naționalism. Stimularea resentimentelor istorice ale majorității românești față de minoritatea maghiară, lansarea dezbaterii privind destinul Basarabiei și a milioanele de români care trăiau acolo, exacerbara imaginii unor lideri din trecut, modificarea sensurilor și realităților unor momente istorice, proiectarea unei imagini excepționaliste a rolului poporului român în context european și mondial inclusiv prin impunerea protocronismului au fost încununate cu politica de independență față de URSS – cel mai vizibil moment fiind discursul din august 1968 prin care se condamna invadarea Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varșovia, dar și sfidarea boicotului statelor socialiste împotriva Olimpiadei de la Los Angeles. Așa cum sublinia D. Deletant, „Nicolae Ceaușescu a descoperit că apelul la sentimentul național constituia un mecanism eficient de

control social și de dictatură personală”¹⁸. Consecințele acestei decizii s-au regăsit în educație, în toate domeniile culturii și în discursul politic al acelei perioade.

Chiar dacă noile partide formate după 1989 au păstrat în discursul lor elemente care au stimulat atitudinile populiste, recursul la acest tip de naționalism nu a mai fost folosit la fel de mult. După decembrie 1989, partidele care au condamnat comunismul și au dorit ruperea de trecutul imediat au repudiat filonul național/naționalist și s-au îndepărtat de valorile promovate prin acesta. România, conform viziunii lor, trebuia să privească în viitor, nu în trecut, și în exterior – nu în interior. Iar în exterior, trebuia să privească spre Vest. Pe teritoriul rămas astfel liber s-a instalat întâi Frontul Salvării Naționale, care însă a abandonat tema, fără a o condamna în vreun fel. La nivelul narațiunilor utilizate, partidul lui Ion Iliescu s-a concentrat spre problematicile economice și de asistență socială, urmărind și domolirea avântului pro occidental, pro economie liberă de piață și pro reforme al opoziției de dreapta. După zeci ani de ceașism marcat de lipsuri materiale, calea spre constituirea și menținerea suportului majorității izvora, într-o primă etapă, din nevoile pornite din stomac și apoi din nevoia de liniște socială. Dar publicul convins de nevoia afirmării măreției națiunii române polemic față de alte națiuni exista și-și aștepta reprezentanții.

În 1990, a apărut Partidul Unității Naționale Române (PUNR) al cărui mesaj principal era orientat spre situația din Transilvania, axa comunicațională a acestei organizații fiind stabilită cu Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR). Deși programul politic al PUNR aborda toate subiectele epocii, principala sa țintă era limitarea accesului minorității maghiare la drepturi și libertăți, care ar fi putut pune în pericol caracterul unitar și indivizibil al statului român. Deși nu întotdeauna afirmat tranșant, crezul politic al PUNR deriva din convingerea că exista un plan secret de desprindere a Transilvaniei de România, plan elaborat de guvernele de la Budapesta, de *lobby*-ul maghiar din occident și sprijinit de organizațiile politice și civice ale minorității maghiare din România. Astfel, acțiunile politice ale UDMR erau permanent interpretate în această cheie, iar reacția PUNR pornea mai mereu de la această premisă.

În aceeași perioadă și tot sub imperativul patriei în pericol ia naștere Partidul România Mare (PRM), care dezvoltă tot un discurs naționalist, dar puternic condimentat cu teorii ale conspirației, țintele acestuia fiind și alte minorități din România (evreiască, romă), dar și Uniunea Europeană sau Statele Unite. În timp ce PUNR va rămâne cantonat în confruntarea cu minoritatea maghiară și cu solicitările acesteia pentru drepturi civile, PRM își va diversifica discursul, devenit unul tipic populist/justițiar prin care atacă elitele corupte, incompetente și obediente față de exterior. Consecința acestei schimbări discursive, venită pe fondul unei deprecieri a nivelului de trai al cetățenilor României, a fost scorul neașteptat (19% la Camera Deputaților și 21% la Senat) obținut la alegerile din 2000. O temă predilectă a PRM a fost descoperirea „dușmanului din interior” care împreună cu „dușmanul din exterior” completează împotriva binelui națiunii române.

În 2012, fostul realizator de televiziune Dan Diaconescu fondează Partidul Poporului – Dan Diaconescu (PP-DD) al cărui mesaj este preponderent orientat spre ridicarea nivelului de trai al cetățeanului român. Vinovată pentru decăderea materială și socială a națiunii este, din nou, elita coruptă, incompetentă și obedientă față de structurile europene și euro-atlantice, dar PP-DD nu identifică niciun vinovat în minoritățile naționale de pe teritoriul României și nu-și bazează discursul decât sporadic pe elementele clasice ale naționalismului. PP-DD militează pentru o redistribuire generală a averii din România, dinspre elite spre națiune, și pentru pedepsirea prin intermediul „tribunalelor poporului” a tuturor celor implicați în „jaful național”, în mod special, întreaga clasă politică a ultimelor decenii. Peste 65 de puncte din programul în 100 de puncte al partidului sunt subsumate acestor două deziderate: bani alocați

¹⁸ Denis Deletant, *România sub regimul comunist*, Editura Fundația Academia Civică, București, 2006, p. 176.

populației (fie direct, fie prin tăieri de taxe), respectiv judecarea și condamnarea elitelor și reprezentanților acestora.

Pe lângă aceste trei partide semnificative ale curentului naționalist/populist din România (PUNR a făcut parte din coaliția majoritară în 1992-1996, PRM a trimis un candidat în turul al doilea al alegerilor prezidențiale din 2000 și PP-DD a devenit al treilea partid ca pondere parlamentară în 2012), au mai existat tentative de înființare a unor organizații politice în această zonă, dar cu un succes limitat. Mai poate fi menționat Partidul Noua Generație (PNG) condus de George Becali, influent om de afaceri și patron de sport, care deși nu a obținut niciodată un scor suficient pentru accesul în Parlament, a introdus în discursul public un puternic mesaj naționalist-creștin-ortodox însoțit de numeroase acțiuni de caritate și de o tentativă de interpretare a vieții socio-politice prin prisma dogmei religioase.

Populismul, care – așa cum am amintit deja – poate fi definit ca fiind „o ideologie ce desparte societatea în două grupuri omogene și antagoniste, *poporul pur* împotriva *elitelor corupte*, și care consideră că politica ar trebuie să fie expresia voinței populare”¹⁹, a avut o dezvoltare semnificativă în ultimele decenii și a generat modele naționale distincte, în funcție de realitățile politice, sociale, economice și demografice ale statelor respective.

Un astfel de exemplu, în România, a fost partidul Uniunea Salvăm România (USR) care deși respectă definiția lui Mudde – elite corupte vs popor transformat în victimă –, se desprinde complet de narațiunile naționaliste, suveraniste și, eventual, nativiste susținând valorile europene împotriva celor naționale, modernitatea împotriva tradiției, secularismul împotriva bisericii ortodoxe și capitalul străin corporatist împotriva capitalului autohton²⁰.

În timpul guvernării PSD, USR devine „brațul politic” al societății civile și principalul beneficiar, alături de președintele Iohannis, al marilor mișcări de protest din 2017 și 2018. După un succes major la europarlamentarele din 2019, USR intră în competiție cu Klaus Iohannis la alegerile prezidențiale din același an și cu partidul președintelui Iohannis, PNL, în 2020 și scade în opțiunile electoratului. Nu acceptă, din calcule electorale, să participe la un guvern minoritar de dreapta în 2019, pentru ca în 2020 să acceadă la guvernare într-o coaliție de dreapta, pe care însă o părăsește după numai nouă luni acuzând toate partidele parlamentare de corupție și de dezinteres pentru reforme. Soluția enunțată pentru depășirea problemelor cu care se confruntă România (inclusiv situația generată de pandemie și de explozia valului patru al acesteia care a adus un număr record de infectați și de decese) rămâne, în continuare, eliminarea elitelor corupte, cauză a tuturor eșecurilor societății.

Alegerile parlamentare din 2020, desfășurate, la insistența președintelui și a partidului de guvernământ, în timpul celui de-al doilea val al pandemiei, au generat două surprize. Prima s-a referit la revenirea în fruntea opțiunilor electoratului a Partidului Social Democrat (PSD) prăbușit electoral în 2019 după trei ani de guvernare. A doua surpriză a fost scorul de 9% obținut de Alianța pentru Unirea Românilor (AUR). Cu numai trei luni înainte, la alegerile locale, AUR strângea numai 0.29%. În octombrie 2021, la zece luni de la alegeri, AUR își dublează scorul electoral, fiind cotate în sondajele de opinie cu 17.1%²¹.

Discursul noului partid, AUR. Cum stimulează acesta atitudinile populiste?

¹⁹ Cas Mudde, “The Populist Zeitgeist”, *Government and Opposition*, 39(4), 2004, doi:10.1111/j.1477-7053.2004.00135, pp. 541-563.

²⁰ Dan Sultanescu, Bogdan Teodorescu, *Anti-System Parties in Romania after 1990. A Critical Analysis of the Discourse of New Parties in Romania*, ACADEMOS Conference: "Quality of Democracy in the New Political Era", București, Romania, 2017.

²¹ Clarice Dinu, “SONDAJ INSCOP: Criza politică a umflat AUR care are aproape opt procente peste USR/ PSD crește și el”, *HotNews*, 2021, <https://www.hotnews.ro/stiri-politic-25085621-sondaj-inscop-criza-politica-umflat-aur-care-aproape-opt-procente-pest-usr-psd-creste.htm>.

Deși provenind din părți diametral opuse ale spectrului politic, traseul AUR are numeroase asemănări cu cel al USR. În anul 2016, mai multe ONG-uri adunate în Coaliția pentru Familie au strâns peste trei milioane de semnături în vederea modificării Constituției. Obiectivul lor era să înlocuiască, în paragraful dedicat căsătoriei, termenul „soți” cu sintagma „un bărbat și o femeie”. Percepută ca un atac împotriva comunităților LGBT și respinsă de o anumită zonă a societății românești, inițiativa a urmat traseul legal și, cu sprijinul parlamentar al PSD, s-a ajuns la referendum. Acesta însă a eșuat din cauza unei participări foarte reduse, doar 21.1% față de norma de 30% impusă de lege. Este de notat că un singur județ din România, Suceava, a depășit norma, având o prezență de 30.67%. Liderii Coaliției pentru Familie au acuzat, mai mult sau mai puțin direct, clasa politică de acest insucces, considerând că partidele au fost influențate de mesaje externe și nu au sprijinit, prin mobilizarea membrilor, demersul. După 2019, discursul orientat spre tradiție al PSD, s-a estompat și el, astfel încât acest spațiu a rămas din nou gol. În anul 2020, AUR l-a preluat, alături de alte teme importante rămase fără reprezentare politică (euroscepticismul, mesajul orotodox, mesajul naționalist, mesajul unionist cu referire la Basarabia, mesajul anti-maghiar) și l-a proiectat în spațiul public într-un ambalaj dedicat pandemiei și modului în care aceasta a fost gestionată. Așa cum USR a devenit în 2017 vocea celor nemulțumiți de felul în care PSD se opunea statului de drept și încerca să interfereze cu actul de justiție, AUR a devenit vocea celor care considerau că pandemia este doar un pretext pentru abolirea drepturilor și libertăților cetățenești și pentru alinierea forțată a cetățenilor la modelul și valorile promovate de Bruxelles și alte state straine.

Din punctul de vedere al temelor (exceptând bineînțeles subiectul epidemiologic), AUR se înscrie în linia partidelor naționalist-populiste din România ultimilor 30 de ani, care au preluat, la rândul lor, naționalismul epocii Ceaușescu. Există însă o deosebire importantă între AUR și celelalte partide. Mai mulți autori, printre care Taggart²² sau Hermet²³, consideră că pentru acest tip de partide este necesar ca liderul să fie charismatic, bun vorbitor, capabil să personalizeze relația dintre el și susținători. Corneliu Vadim Tudor și Dan Diaconescu au fost jurnaliști și oameni de televiziune, iar George Becali și Gheorghe Funar aveau capacitatea de a „trece sticla”, de a furniza mesajele în spiritul dorit de publicul țintit, dar și capabili să mențină trează atenția media. În AUR a existat un asemenea personaj, senatoarea Diana Șoșoacă, dar a fost îndepărtată din partid, tocmai din cauza excesului de expunere publică. Este de remarcat că atât cei patru lideri anteriori, cât și Diana Șoșoacă ajungeau, prin caracterul lor histrionic și prin exagerările comportamentale și discursive să ducă în derizoriu parte din temele abordate. Istoria recentă a României are numeroase anecdote avându-i în prim plan pe foștii lideri naționaliști, unele din afirmațiile lor devenind subiect de emisiuni de divertisment. De altfel, o caracteristică a naționalismului românesc post-comunist este tocmai această apetență pentru audiență cu orice preț, pentru știre senzatională și pentru formulări citabile – un naționalism de tip „spectacol”, izvorât din spectacolul naționalist pus în scenă de propaganda comunistă, după 1965. Deși temele erau serioase, deși abordările liderilor sau purtătorilor de mesaj ai acestor partide erau agresive și uneori treceau de limita legii, tot ansamblul atitudinii lor politice crea impresia de reprezentare și nimic mai mult. Este corect totodată că, prin însăși natura sa, populismul respinge „corectitudinea politică” și își face un titlu de glorie din afirmarea unor adevăruri incomode pe care politicienii din partidele clasice nu au curajul să le dezbată și din abordarea unui discurs mai lejer, mai direct și mai eliberat de canoane.

²² P. Taggart, *Populism*, Open University Press, Philadelphia, 2000, p. 101.

²³ G. Hermet, *Sociologia populismului*, Artemis, București, 2007, p. 31.

Naționalismul de tip legionar vs naționalismul „spectacol”. De unde se inspiră AUR?

Înainte de naționalismul epocii Ceaușescu, România a experimentat un alt tip de naționalism izvorât din provocările pe care noul stat, născut după Primul Război Mondial, le avea de surmontat. Teritorii vaste ajunse în subordinea guvernului de la București avuseseră de secole elite conducătoare neromânești, care își cedau cu greu fostele poziții dominate. În jurul noilor granițe se aflau state care pierduseră teritorii către România (Ungaria, Bulgaria, Rusia/URSS) sau care experimentau forme de organizare politică ostile monarhiei constituționale (Republica Sfaturilor din Ungaria, Republica bolșevică din URSS). În anumite provincii, impactul social, cultural și economic al minorităților naționale asupra majorității este semnificativ – populația evreiască în Moldova, cea maghiară în Transilvania – și creează resentimente. Elitele politice, ieșite victorioase din război, gestionează greu noua țară și se scufundă într-o debandadă zgomotoasă, marcată de scandaluri interminabile și de grave acuzații de corupție care urcă până în preajma monarhului și a camarilei cultivată de acesta. Mișcarea legionară, derivată din curentul antisemit al unor intelectuali moldoveni, devine la un moment dat o alternativă pentru o parte din cetățenii României și ca urmare a mesajului propus – promovarea unei etnocentrism ortodox bazat pe sacrificiul de sine dus la extrem în slujba poporului prezentat ca victim –, și ca urmare a diferențelor evidente dintre politicienii elitelor și cei ai Mișcării legionare: „Sărăcia personală a lui Zelea Codreanu și a adepților săi făcea impresie asupra multor oameni, chiar și asupra politicienilor care, precum Iuliu Maniu, respingeau violenta comunitate a radicalilor antisemiți (...) Oferta credibilă a unui rigorism moral a stat la temelia ascensiunii rapide a lui Codreanu. Mulți oameni disperăți îi atribuiău calitățile care le lipseau celor mai mulți politicieni: credibilitatea și verticalitatea. De aceea, i-au acceptat fanatismul”²⁴.

În fața vorbăriei elitelor și a disputelor pentru putere, Legiunea propunea „România serioasă, gravă, tăcută”²⁵. Iar în fața stagnării, propunea acțiunea. Chiar dacă această acțiune a însemnat violență împotriva cetățenilor români din minorități naționale, împotriva cetățenilor români cu altă orientare politică, împotriva reprezentanților statului sau a unor vârfuri ale societății. Spre deosebire de naționalismul-spectacol al epocii Ceaușescu, în fapt o poleială care trebuia să acopere cultul personalității și conducerea totalitară a țării, în epoca interbelică s-a dezvoltat un naționalism al deznădejdi, scăpat din mâini de putere și transformat într-un puternic instrument politic de o grupare alternativă a cărei imagine contrasta vizibil cu tot ce avea elita de oferit în acel moment.

În loc de concluzii

Este prea devreme să afirmăm că AUR și-ar putea revendica o anume filiație și din naționalismul interbelic, nu doar din cel al epocii Ceaușescu, dar cu certitudine, liderii săi nu au același comportament cu zgomotoșii lor predecesori și, spre deosebire de aceștia, nu par înclinați spre spectacol cu orice preț. Nu sunt carismatici, nu au umor și par a fi serioși în abordările lor. Se poate constata și o neobișnuită recurgere la violență fizică (deocamdată în doze mărunte), dar și capacitatea de a o justifica în numele unor imperative superioare. Unul dintre liderii AUR, referindu-se la un politician cu care nu era de acord, a spus de la tribuna Parlamentului: „Dacă eram legionar știți cum procedam, da? Așa, doar cu cuvintele”²⁶.

²⁴ Oliver Jens Schmitt, *Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea Căpitanului*, Humanitas, București, 2017, p. 129.

²⁵ *Ibidem*, p. 145.

²⁶ F. Marinescu, „Claudiu Târziu (AUR), derapaj grav la tribuna Parlamentului. «Dacă eram legionar, știți cum procedam, da? Așa, doar cu cuvintele» / Amenințări la adresa lui Alexandru Muraru: «O să dai socoteală pentru mizeriile pe care le veși în capul AUR»”. *G4Media*, 2021, <https://www.g4media.ro/claudiu-tarziu-aur-derapaj>

Se impune, cu siguranță, o re-măsurare sociologică distinctă pentru a testa concluziile preliminare consemnate mai sus, mai ales că astfel de „citiri” ale discursului naționalist pot fi relevante pentru un public extins. Relevanța unui astfel de discurs în stimularea atitudinilor populiste este foarte important de notat, mai ales pe fondul unui context sociologic diferit.

Naționalismul epocii Ceaușescu a fost un instrument al sistemului utilizat în consolidarea dominației acestuia fie prin dezvoltarea unui sentiment de apartenență la patria socialistă, fie prin crearea din când în când a unor dușmani ai acesteia împotriva cărora poporul era chemat la luptă. Prin comparație, naționalismul interbelic a fost folosit contra sistemului de grupări sau de persoane diverse fie cu scopul schimbării acestuia, fie în vederea obținerii unor foloase personale. Primul a fost un produs prefabricat și livrat astfel unei populații sătule de internaționalismul comunist și de proletcultism, al doilea a fost rezultatul frustrărilor acumulate de diverse straturi ale societății românești față de constrângerile momentului (în principal economice și sociale) și față de incapacitatea elitelor de a le oferi soluții convenabile pentru a depăși acele constrângeri.

Momentul actual cumulează atât din perspectiva clivajelor provocate de pandemie, cât și din perspectiva costurilor sociale și economice asociate acesteia, numeroase frustrări și numeroase nemulțumiri orientate spre elite. Efectele cumulative ale constrângerilor multiple generate de pandemia de Covid-19, campania de vaccinare și, mai ales, de infodemia asociată acestora, sentimentul de frustrare produs de imaginea restricțiilor și influența explicațiilor alternative propuse din zonele de opoziție celor asumate de instituțiile publice trebuie să fie explorate suplimentar.

Măsurarea recentă a atitudinilor populiste nu ne face să credem că apariția AUR duce la o creștere semnificativă a acestora. Dar, chiar și înainte de AUR, nivelul atitudinilor populiste era în România la un nivel semnificativ mai mare decât în orice alt stat occidental. Prin urmare, orientarea acestor atitudini spre un tip de discurs ideologic de tipul celui propus de AUR este o dinamică semnificativă în sine – iar consolidarea acestui tip de discurs în România poate genera efecte mult mai ample din perspectiva stabilității sistemului democratic decât oricând până acum.

BIBLIOGRAFIE

- DELETANT, D., *România sub regimul comunist*, Editura Fundația Academia Civică, București, 2006.
- DINU, C., “SONDAJ INSCOP: Criza politică a umflat AUR care are aproape opt procente peste USR/ PSD crește și el”, *HotNews*, 6 octombrie 2021.
- GGRAMLICH, J., & Simmons, K., “5 key takeaways about populism and the political landscape in Western Europe”, *Pew Research Center*, 12 iulie 2018.
- HERMET, G., *Sociologia populismului*, Artemis, București, 2007.
- INGLEHART, R., & Norris, P., “Trump and the Populist Authoritarian Parties: The Silent Revolution in Reverse”, *Perspectives on Politics*, 15(2), 2017, pp. 443-454, doi:10.1017/S1537592717000111.
- INGLEHART, R., *Cultural evolution. People’s Motivations are Changing, and Reshaping the World*, Cambridge University Press, 2018.
- MARINESCU, F., “Claudiu Târziu (AUR), derapaj grav la tribuna Parlamentului. «Dacă eram legionar, știți cum procedam, da? Așa, doar cu cuvintele» / Amenințări la adresa lui Alexandru Muraru: «O să dai socoteală pentru mizeriile pe care le verși în capul AUR»”, *G4Media*, 5 octombrie 2021.

- MITCHELL, A., Simmons, K., Matsa, K. E., Silver, L., Shearer, E., Johnson, C., Walker, M., & Taylor, K, “In Western Europe, Public Attitudes Toward News Media More Divided by Populist Views Than Left-Right Ideology”, *Pew Research Center*, 14 mai 2018a.
- MITCHELL, A., Simmons, K., Matsa, K. E., Silver, L., Shearer, E., Johnson, C., Walker, M., & Taylor, K, “Appendix C: How this study measures populism”, *Pew Research Center*, 14 mai 2018b.
- MUDDE, C, “The Populist Zeitgeist”, *Government and Opposition*, 39(4), 2004, pp. 541-563, doi:10.1111/j.1477-7053.2004.00135.
- MUDDE, C., „The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy”, *West European Politics*, 33:6, 2010, pp. 1167-1186, DOI: 10.1080/01402382.2010.508901
- MUDDE, C., & Kaltwasser, C.R, *Populism. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2017.
- MULLER, J.-W., *What is Populism?*, Penguin Random House, 2017.
- MULLER, J.-W., *Democracy Rules*, Allen Lane, 2021.
- NORRIS, P. “Political Activism: New Challenges, New Opportunities”, in *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, C. Boix & S. Stokes (coord.), Oxford University Press, 2007, pp. 628-649.
- NORRIS, P., Inglehart, R., *Cultural backlash: Trump, Brexit, and the rise of authoritarian-populis*, Cambridge University Press, 2019.
- SCHMITT, O. J., *Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea Căpitanului*, Humanitas, București, 2017.
- SULTĂNESCU, D., Teodorescu, B. *Anti-System Parties in Romania after 1990. A Critical Analysis of the Discourse of New Parties in Romania*, ACADEMOS Conference: "Quality of Democracy in the New Political Era", Bucuresti, Romania, 2017.
- TAGGART, P., *Populism*, Open University Press, Philadelphia, 2017.
- TEODORESCU, B., Sultănescu, D., „Sistem și anti-sistem în discursul politic românesc actual. Anti-system speech in the Romanian political discourse”, *Polis, Volum VI, Nr. 1*(19), Serie nouă, 2017, pp. 67-82.
- VAN KESSEL, S., Castelein, R, “Shifting the blame. Populist politicians’ use of Twitter as a tool of opposition”, *Journal of Contemporary European Research*, 12 (2), 2016, pp. 594-614.